

(6) אותיות מיוחדות

אליהו בחור, מסורת המסורה, 230 – 233; ייבין, מסורה, 48; כשר, כתב, 183 – 227; ש' שניצור, "אותיות גדולות וזעירות במקרא", בית מקרא כז (תשמ"ב) 249 – 266

Roberts, OTTV, 31; Sperber, Grammar, 518–520

אותיות גדולות צוינו ברוב כתבי-היד והמהדורות של נה"מ על מנת להדגיש פרט מסוים. כך למשל, האות הראשונה של ספר (בראשית, משלי, שיר השירים, דברי הימים) או פרשה ("סוף", קה' יב 13), האות האמצעית של התורה ("גחון", וי' יא 42) והפסוק האמצעי בתורה ("והתגלח", וי' יג 33) גדולות יותר מן האותיות שסביבן.⁶⁸

בבלי, קידושין סו ע"ב ומסכת סופרים ט, א – ז והמסורה מצביעים על אותיות אחדות שנכתבו באופן לקוי, כגון במ' כה 12, "שלום", שנכתבה ב'וי"ו שבורה', כלומר וי"ו סדוקה במרכזה. אין זה ברור מאיזו תקופה נובע מנהג סופרים זה. היקרותן של כמה מאותיות מיוחדות אלה (לדוגמה בר' ל 42, "ובהעטיף"; במ' כז 5, "משפטן"; דב' כט 27, "וישלכם") כנראה מקרית. כבמגילות קומראן רבות, ייתכן שלאותיות המיוחדות אין כל חשיבות והן פשוט נבדלו מן האותיות שסביבן באופן מקרי. גם לכתיבת אותיות זעירות אחדות אין חשיבות מיוחדת.

לפחות כמה מן האותיות המיוחדות (לרשימות ראו אליהו בחור*) היו קיימות בטקסטים עתיקים (לא כולן מצוינות בתוך BHS). כמה מהן נזכרות בתלמוד, למשל בבלי, מנחות כט ע"ב, "ב"בראם" (בר' ב 4), המוסברת כשתי מילים, "בה" (= באות ה"א) ו"בראם".

(7) כתיב וקרי

מ' בריאר, "אמונה ומדע בנוסח המקרא", דעות מז (תשל"ח) 102–113; י"מ גרינץ, מבואי מקרא (תל אביב תשל"ב) 60–82; טוב, "תגליות", 134 – 137; ייבין, מסורה, 51 – 58; מימון כהן, הכתיב והקרי שבמקרא: בחינה בלשנית של חילופי מסורות מושתתת על נוסח המקרא שבכתר ארם צובא' (ירושלים תשס"ז); ש' לוי, "הקרי": הטקסט היסודי של התנ"ך, הגות עברית באמריקה, א (תשל"ב) 61–86; מושקוביץ-חמיאל, א, 72 – 86; י' עופר, "כתיב וקרי: פשר התופעה, דרכי הסימון שלה ודעות הקדמונים עליה", לשוננו ע (תשס"ח) 55–73; עא (תשס"ט) 255 – 279

J. Barr, "A New Look at Kethibh-Qere", OTS 21 (1981) 19–37; P. Cassuto, "Qeré-Ketiv et Massora Magna dans le manuscrit B 19a", Textus 15 (1990) 84–119; Gordis, Biblical Text; H.M. Orlinsky, "The Origin of the Kethib-Qere System: A New Approach", VTSup 7 (1960) 184–192; Morinus, Exerc., 603–634; Sperber, Grammar, 493–510; J. Simonis, Analysis et explicatio lectionum masorethicarum, Kethiban et Krijan vulgo dictarum, Ea forma, qua illae in textu S. exstant, Ordine alphabetico digesta (Amsterdam 1753); E. Tov, "The Ketiv-Qere Variations in Light of the Manuscript Finds in the Judean Desert", in id., HB, GB, and Qumran (2008) 199–205; G.E. Weil, "Qere-Kethib", IDBSup, 716–723

כלים ממוחשבים: אפשר לחפש חילופי כתיב-קרי באקורדנס, Logos, BibleWorks, SESB.

⁶⁸ השו' בבלי, קידושין ל ע"א: "לפיכך נקראו ראשונים 'סופרים', שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים וא"ו ד'גחון' (וי' יא 42) חציין של אותיות של ספר תורה; דָּרֵשׁ דָּרֵשׁ (וי' י 16) חציין של תיבות; 'והתגלח' (וי' יג 33) של פסוקים". השו' F.I. Andersen & A.D. Forbes, "What Did the Scribes Count?", D.N. Freedman et al., Studies in Hebrew and Aramaic Orthography (Winona Lake, IN 1992) 297–318

הערות קרי מצויות רק בכתבייד של נה"מ מימה"ב ובמהדורות מודפסות, ולא במגילות עתיקות. במקרים רבים – החל מ-848 ועד 1566 במקורות השונים – המסורה הקטנה מעירה כי יש להתעלם מן הצורה הכתובה של הנוסח (בלשון הארמית של המסורה: פְּתִיב, מה שכתוב)⁶⁹ ולקרוא במקומה מילה או מילים אחרות (בארמית: קְרִי או קְרִי, מה שנקרא).⁷⁰ בכתבי-יד ובמהדורות נקוטות שיטות שונות לתיעוד כ/ק שכן ניקודו של הכתיב לא נמסר בכתבי-היד. הניקוד המשוער של צורות הכתיב מוצג בידי 1753 Simonis*, גינצבורג (← עמ' כ') ומודולות⁺ מחשב כגון אקורדנס⁺, BibleWorks, Logos, SESB. בכתביהיד וברוב המהדורות (לדוגמה גינצבורג; סדרת BH; ממ"ה; מ' כהן, מקראות גדולות 'הכתר'), תנועות הקרי מוספות על גבי אותיות הכתיב, בעוד הקרי הבלתי מנוקד מוצג במקום אחר, בעיקר בשוליים כחלק מן המסורה הקטנה⁷¹:

יהו' 13	נה"מ ^ב	הולך
	נה"מ ^פ	הלך (= הִלֹךְ)
שמ"ב כב 51	נה"מ ^ב	מְגִדִּיל (גרסת האותיות = תה' יח 51 "מְגִדִּיל") ⁷²
	נה"מ ^פ	מגדול (= מְגִדֹּל)

העדויות לכתיב ולקרי בכתביהיד של נה"מ הן מאוחרות יחסית, אך הנוהג עצמו נזכר כבר בספרות חז"ל (דעותיהם של פרשני ימה"ב מצוטטות אצל Sperber* ומושקבות – חמיאל*). למשל, בבלי, ערובין כו ע"א מציין שבמל"ב כ 4 "כתיב העיר וקרינן חצר". גם כתבייד ומהדורות מצינויות כאן: כתיב 'העיר', קרי 'חצר'.⁷³ ספרות חז"ל מזכירה גם נוסחות 'אל תקרי' שניסוחן: 'אל תקרי א אלא ב', אך טבען שונה משיטת הקרי. נוסחות אלה אינן משקפות בהכרח גרסאות שהיו מוכרות לחכמים, אלא הן מצביעות על משחק מילים פרשני, במיוחד מילים עם אסיקריאה⁺ נוספת או חסרה שהייתה יכולה להתאים להקשר.⁷⁴

69 גרסאות קרי אחדות צוינו בכמה כתבייד של המסורה כ"יתיר" (בדרך כלל: "יתיר י" או "יתיר ו"), כלומר בעת הקריאה יש להתעלם מן הו"ד או הו"ו.

70 בכתבייד קדומים צוין הקרי לעתים באמצעות עיגול או, לעתים קרובות יותר, סימן מאונך הדומה לנו"ן סופית או אולי לזי"ן (← ייבין, מסורה, 52). שיטה זו נקוטה גם ב-BHQ.

71 בכמה מהדורות מודרניות (כדוגמת קורן, עדי, דותן 2001) צורות הכתיב הבלתי מנוקדות אך המוטעמות נכללות בטקסט, בעוד הקרי המנוקד והמוטעם נרשם בשוליים. במהדורה השנייה של NJPS, 1999, שתי הצורות משולבות כך זו בזו בטקסט עצמו. במהדורת גינצבורג הקרי המנוקד מובא באִפְּרָט שמתחת לטקסט. במהדורות אחרות (ברויאר, חורב וכתר ירושלים) הן הכתיב (בטקסט) הן הקרי (בשוליים) מנוקדים בתנועות הקרי. תרגומים אירופיים בדרך כלל משקפים את הקרי (← Daley, *Textual Basis*, 171–202); כשהם משקפים את הכתיב, התרגומים מתעדים את בחירותיהם רק לעתים רחוקות, אבל המהדורה השנייה של NJPS מעירה על בחירות כאלה. ← עמ' כ – כא להפניות ביבליוגרפיות למהדורות

72 לפיכך הכתיב והקרי מייצגים כנראה שתי גרסאות שונות.

73 לדוגמאות נוספות ראו: בבלי, יומא כא ע"ב (על חגי א 8); שם, נדרים לו ע"א; בראשית רבה לד, ח; מסכת סופרים ז. ראו גם 'מדרש קרי ולא כתיב' הכלול בקובץ של א' ילינק, בית המדרש, ה (מהד' שלישית: וינה 1873; נדפס מחדש בירושלים 1967) 27–30.

74 נוסחות 'אל תקרי' נאספו בידי נ"ה טורשינר, "אל תקרי", אשכול, אנציקלופדיה ישראלית (ברלין 1932), ב, 376–386, ומוינו בידי A. Rosenzweig, "Die Al-tikri-Deutungen", in *Festschrift zu Israel Lewy's siebzigstem Geburtstag* (ed. M. Brann & J. Elbogen; Breslau 1911; repr.

היקריות של 'הקרי התמידי' (*Qere perpetuum*) אינן מצוינות בהערת המסורה, אלא במקרים כאלה הכתיב מנוקד בתנועות הקרי. כך נה"מ⁷⁵ 'יהוה' מנוקד 'יהוה' על בסיס הקרי 'אֱלֹהִים' (או, בהופיעו ליד 'אדני', הוא מנוקד 'יְהוָה' ומייצג את 'אלהים').⁷⁵

בכמה מקרים המסורה הקטנה⁺ מורה לקורא לקרוא מילה שאינה מופיעה בטקסט – 'קרי וְלֹא פְתִיב'. במקרים כאלה רק הניקוד כלול בטקסט.⁷⁶

ש"ב ח 3	נה"מ ⁷⁵	להשיב ידו בנהר	פרת (= תה"ש, ת"י, פ, ו ודה"א יח 3)
שופ' כ 13	נה"מ ⁷⁵	ולא אבו	בנימן לשמע
	נה"מ ⁷⁵	בני	(= תה"ש, פ, ת"י, ו)

במקרים אחרים המסורה הקטנה מורה לקורא להתעלם ממילה הכלולה בטקסט – 'פְתִיב וְלֹא קְרִי'. במקרים אלה המילה אינה מנוקדת.⁷⁷

ש"ב יג 33	פי אם אֲמַנּוּן לְבָדוּ
מ"ק ⁺ :	אם פְתִיב וְלֹא קְרִי

רק ע. הערות כתיב-קרי מוינו לקטגוריות שונות בספר 'אכלה ואכלה',⁺ אצל אליהו בחור, מסורת המסורת ובמחקריהם של *Gordis, *Cassuto ומימון כהן* תשס"ז.⁷⁸ אף שהוצעו הסברים שונים לרקען של הערות אלה, יש להעדיף את ההסבר הראשון.

א' הקרי מייצג מסורת קריא

אין ספק כי הקרי ייצג מסורת קריאה (ברויאר* תשל"ח; לוינ* ; Barr* ; 2008 ; Tov ; מימון כהן* תשס"ז, 311) שליוותה את הטקסט הכתוב, ולא תיעוד בכתב של הבדלים בין מקורות. הטיעון המוצק ביותר לטובת השקפה זו הוא המינוח המתייחס למילה דְבוּרָה ('קרי') בניגוד למילה כתובה ('כתיב'). אפשר לתמוך בהנחה זו בעובדה שנוהג הכ"ק הוא היחיד מבין הסימונים בנה"מ שאין לו מקבילה במגילות מדבר יהודה (← עופר* תשס"ח, 59), ולפיכך נראה שהתפתח אחרי מאה א' לסה"נ. העובדה שכתב-היד לעולם אינם מכילים יותר ממילת קרי אחת גם כן מצביעה

204–253 Jerusalem 1972). לדוגמה, בבלי, ברכות סד ע"א: "אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר (יש' נד 13) וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך. אל תקרי בניך אלא בלניך". נראה שנוסחה זו, כבמקרים של נוסחות אחרות, מתבססת על הבדל גרסה המוכר מתוספת הוי"ו בין השיטין במג' יש"א. ← Talmon, *Qumran*, 71–116
75 מנהגי סופרים מיוחדים לכתיבת שם הוי"ה⁺ מוכרים גם ממגילה אחת מקומראן. סימן הנקודתיים (: לפני המילה 'יהוה' במג' 4QRP^b 4Q364) דומה כנראה למנהג הקרי, ומורה כי יש לקרוא את המילה בדרך שונה, או לא לקרוא כלל. במגילות רבות מקומראן שם הוי"ה נכתב בכתב העברי⁺ או מצוין באמצעות ארבע נקודות. ← Tov, *Scr. Prac.*, 218
76 כמה דוגמאות מוזכרות בבבלי, נדרים לו ע"ב – לח ע"א ובמסכת סופרים ו, ח. 'אכלה ואכלה',⁺ רשימה 97, מציגה את העדויות במלואן.
77 העדויות במלואן מופיעות במסכת סופרים ו, ט ובספר 'אכלה ואכלה',⁺ רשימה 98.
78 נוסף על הדוגמאות של כתיב-קרי שהובאו במדור זה, מקרים רבים נזכרים במקומות אחרים בספר זה, במיוחד בפרק 24 (ראו מפתח הנושאים).

לעברה של מסורת קריאה, שבאופן טבעי מוגבלת למילה אחת. ← Barr* 1981. לפי הנחה זו, מילות הקרי נולדו מנוסח מחייב כגון כתביד ששימש מופת. מקור כזה עשוי היה להכיל גם גרסאות נחותות (ראו קבוצה 3), ולכן לא כל הצורות המתוקנות מסוג זה עדיפות.

3 הקרי מ ת ק ן את הכתיב, כפי שקובעת המסורה

על פי הנחה זו, מילות הקרי הוספו במקורן לטקסט הכתוב כתיקונים המחליפים את נוסח הכתיב. מימון כהן* תשס"ז, 311 מצביע על רקען הלשוני הקדום של צורות כתיב רבות שהוחלפו מאוחר יותר בצורות קרי. זאת ועוד, הקרי התמידי של 'יהוה' כ'אֱלֹהֵי' (עמ' 53) הוא תיקון, כמו המרתן של מילים פוגעניות לכאורה בלשון נקייה.⁷⁹ הדוגמאות העיקריות הן:

דב' כח 27 ⁸⁰	נה"מ ^ב	ובעפלים
	נה"מ ^פ	ובטחרים
דב' כח 30 ⁸¹	נה"מ ^ב	ישגלנה
	נה"מ ^פ	ישכבנה

ואולם היבטים אחדים של ההנחה בדבר תיקון בעייתיים.

• לעתים בדיוק אותן מילים – במשמעות זוהה – משמשות מילת הקרי בפסוק אחד, ומילת הכתיב בפסוק אחר. למשל:

בר' לט 20	נה"מ ^ב	אסורי (= שומ')
	נה"מ ^פ	אסירי
שופ' טז 21, 25	נה"מ ^ב	האסירים
	נה"מ ^פ	האסורים

יש גם מקרים דומים רבים של חילופי כתיב–קרי לשני הכיוונים לזוגות ענוים/עניים, שבות/שבית.

• אף שמקרים אחדים של מילות כתיב מסוימות 'תוקנו' באמצעות הקרי, מילים זהות להן לא תוקנו בשום מקום אחר. למשל:

בר' כד 33	נה"מ ^ב	ויישם (לפניו לאכל)
	נה"מ ^פ	ויושם (= שומ')
בר' נ 26	ויישם בארון במצרים	(שומ': ויושם)

• מילות הקרי כוללות כמה צורות שהן סבירות פחות מן הכתיב בכל הנוגע לתוכן או לדקדוק. למשל:

בר' ח 17	נה"מ ^ב	הוֹצֵא
	נה"מ ^פ	הִצֵּא

79 ראו בבלי, מגילה כה ע"ב: "כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח כגון ישגלנה >= כתיב< ישכבנה >= קרי< (דב' כח 30)". ראו רשימה 2 אצל Gordis* וכן Schorch, Euphemismen. למקרים נוספים ראו מסכת סופרים ט, ח. ללשון הנקיה שבכ"י מקראיים ראו עמ' 242 – 243.

80 אותו כתיב–קרי מצוי בשמ"א ה 6, 9, 12; 4, 5.

81 אותו כתיב–קרי מצוי ביש' יג 16; יר' ג 2; זכ' יד 2.

ש"מ"ב ג 25 נה"מ^כ (את מוצאך ואת) מְבֹאֵךְ
נה"מ^פ מִבְּאֵךְ

• אין זה סביר שפעילות התיקון המשוערת הוגבלה לאותיות דומות (מילות הקרי הן כמעט תמיד מאד דומות למילות הכתיב).

ג מילת הקרי מהווה הבדל גרסה לכתיב

הקרי עשוי היה להיות הבדל גרסה המצוי באותו כתב־יד או במקור אחר.⁸² ואכן, רוב חילופי כ/ק נוגעים להבדלים קטנים, במיוחד חילופים של אותיות דומות, שגם ידועים כהבדלים בין כתב־יד. למשל:⁸³

יהו' ג 16	נה"מ ^כ	באדם
	נה"מ ^פ	מאדם (= ת, פ, ו)
יהו' ד 18	נה"מ ^כ	בעלות
	נה"מ ^פ	כעלות
יהו' טו 47	נה"מ ^כ	הגבול
	נה"מ ^פ	הגדול (= כ"י של נה"מ, תה"ש, ת"י, פ, ו)
מל"ב טו 6	נה"מ ^כ	וארמים (= כ"י של ת, פ, כ"י של ו)
	נה"מ ^פ	ואדמים (= תה"ש, ת"י, ו)
מש' כ 21	נה"מ ^כ	מבחלת
	נה"מ ^פ	מבהלת

על פי סברה זאת, אין צורך לחפש אחר הסבר הגיוני לכל אחת ממילות הקרי, שכן אין הן אלא הבדלי גרסה שאינם בהכרח טובים יותר בהקשרם ממילות הכתיב. צורות הקרי, שלכתחילה שימשו כחלופות אפשריות, הובנו מאוחר יותר כתיקון של גוף הטקסט. השערה זו נתמכת בעדויות ממקורות עתיקים שמכילים מילות קרי אחדות בתוך הטקסט שלהם. למשל:⁸⁴

וי' יא 21	נה"מ ^כ	לא
	נה"מ ^פ	לו (= תה"ש, ת"א, 'ת"י, ת"נ, פ, ו)
ש"מ"ב כג 13	נה"מ ^כ	שלשים
	נה"מ ^פ	שלשה (= נה"מ-כ"י, תה"ש, ת"י, פ, ו; דה"א יא 15)

נגד ההשקפה שצורות הקרי הן הבדלי גרסה, ניתן לטעון שקיומו של הבדל גרסה אחד ותו לא אינו הגיוני. טענת נגד עשויה להיות ההנחה שכתב־יד שהכילו את צורות הכתיב הושוו עם מקור ברסמכא, או עם גרסת הרוב של כמה מקורות.⁸⁵

82 לדעת Orlinsky* מילות הקרי נכתבו במקורן בשולי כתב־היד כהבדלי גרסה שלוקטו ממקור אחד או יותר.

83 ראו גם הדוגמאות הנזכרות במקומות אחרים במדור זה ובמפתח הנושאים.

84 ראו 55–6 Gordis*.

85 אפשר לתמוך בהשערה זו באמצעות הסיפור על אודות שלושת ספרי התורה שנמצאו בעזרה⁺ הנדון בעמ' 171.

ד עמדות ביניים

הוצעו כמה עמדות ביניים. לדעת Gordis* סופרים רשמו תחילה הערות בשוליים, אך מאוחר יותר סוג זה של הערות שימש גם לציון הבדלי גרסה, שבסופו של דבר הפכו למחייבים. המצב שונה מספר לספר, שכן כמה ספרים מכילים צורות קרי רבות יותר מספרים אחרים. העובדה שהתורה מכילה מעט מאוד גרסאות קרי עשויה להצביע על מצבה היציב מבחינת הנוסח.

לפי סברה אחרת, כל מילות הקרי היו לכתחילה הבדלי גרסה שאחר כך נחשבו לתיקונים על סמך מיקומם בשולי כתב־היד.

(8) סבירין

ייבין, מסורה, 58 – 59

Ginsburg, *Introduction*, 187–196

בכתב־היד השונים של נה"מ מצוים בין 70 ל-200 מקרים של הערות סבירין. למשל:

בר' מט 13	וירכתו על צידן
סבירין	עד (= שומ')

הערות אלה דומות לקרי (מילות קרי אחדות אכן נמסרו בכמה מן המקורות כסבירין, ולהפך), אך להערות הסבירין אין כוח מחייב. הערות הסבירין התבססו ככל הנראה על מסורות פרשניות קדומות, ולא על הבדלי גרסה.

הערות סבירין מתייחסות למילה או לצורה שקשה בהקשרה, ומורה כי אפשר היה לסבור שיש לקרוא מילה אחרת במקומה, אף שהנחה כזו שגויה. המונח של המסורה הוא אפוא 'סבירין ומטעין'. לפיכך הערת הסבירין מחזקת את נה"מ ומשמשת אזהרה לקורא. למשל:

יר' מח 45	אש יצא
סבירין	אש יצאה

משמעותה של הערת הסבירין היא שאף ש'אש' מופיעה בדרך כלל כשם עצם נקבי (כולל המקבילה בבמ' כא 28), צורתו הזכרית של שם העצם בכל זאת נכונה. — עמ' 326 (תיקוני נוסח')

(9) תיקוני סופרים

גייגר, המקרא ותרגומיו, 199 – 223; ייבין, מסורה, 50; ליברמן, יוונית, 170 – 177; ע"צ מלמד, מפרשי המקרא: דרכיהם ושיטותיהם (ירושלים תשל"ה), א, 56 – 61

W.E. Barnes, "Ancient Corrections in the Text of the Old Testament (Tikkun Sopherim)", *JTS* 1 (1899–1900) 387–414; Barthélemy, *Études*, 91–110; Geiger, *Urschrift*, 308–345; Ginsburg, *Introduction*, 347–67; McCarthy, *Tiqqune Sopherim*; W. McKane, "Observations on the Tikkûnê Sôpêrim", *On Language, Culture and Religion: In Honor of Eugene A. Nida* (ed. M. Black; The Hague 1974) 53–77; Morinus, *Exerc.*, 574–547; M.A. Zipor, "Some

כמו צורות הקרי והסבירין, תיקוני הסופרים אינם מתועדים במקורות מוקדמים. אך בניגוד לשתי קבוצות אלה תיקוני הסופרים אף אינם נכללים בכתביהיד של ימה"ב, שכן הם מתועדים רק במערכת המסורה. 'תיקונים' אלה הם מילים בנה"מ שהמסורה הגדולה רואה בהן תיקונים קדומים שעשו הסופרים. מפתיע כי הסופרים, שמסרו את הטקסט בקפידה רבה, היו מעורבים גם בתיקונים, אך ייתכן שאין מדובר בתיקונים של ממש (ראו מטה). כנגד מילים 'מתקנות' אלה רושמת המסורה הגדולה את המילים שמייצגות את הנוסח המקורי המשוער הבלתי מתוקן.

על פי מקורות שונים, הסופרים תיקנו את הנוסח בכמה מקומות.⁸⁶ הרשימה במכילתא שירתא 6 לשמ' טו 7 מכילה את אחד עשר המקרים האלה (בסדר זה במהדורת הורוביץ): זכ' ב 12; מל' א 13; שמ"א ג 13; איוב ז 20; חב' א 12; יר' ב 11; תה' קו 20; במ' יא 15; מל"א יב 16; יח' ח 17; במ' יב 12.⁸⁷

אחדות מן הגרסאות המקוריות לכאורה שנרשמו במסורה מופרות כהבדלי גרסה ממקורות אחרים. למשל, עינ', המצוטטת בשמות רבה יג, א, משתקפת גם בכתבייד של תה"ש ובכתבייד של ו:

"כל הנוגע בהם כנוגע בבבת עינ'" (נה"מ + בזכ' ב 12); ר' יהושע בן לוי אומר: "תקון סופרים הוא, עינ' כתיב" >זאת אומרת, עינו של אלהים<

ועוד:

שמ"א ג 13	נה"מ +	כי מקללים להם בניו
מסורה גדולה		כי מקללים אלהים בניו (= תה"ש θεός)
איוב ז 20	נה"מ +	ואהיה עלי למשא
מסורה גדולה		ואהיה עליך למשא (= כ"י של תה"ש ἐπὶ σοί)

אף שכמה חוקרים מקבלים את המסורת שתיקונים נעשו בידי הסופרים, נראה שרובם של תיקוני הסופרים מכוונים לשינויים מדומים המשקפים משחק פרשני (כך

⁸⁶ 8 (7) על פי ספרי במדבר פד (עמ' 81 – 82) לבמ' י 35 ו-11 (9) לפי מכילתא שירתא 6 לשמ' טו 7 (כתביהיד השונים של חיבורים אלה מכילים פריטים שונים), ו-18 על פי מדרש תנחומא בשלח, טז לשמ' טו 7; 'אכלה ואכלה', רשימה 168; Ginsburg, *Massorah*, II.710.

⁸⁷ לגרסאות בפסוקים אלה נוקטים החכמים שני מונחים עיקריים, היינו "כינה הכתוב" שפירושו 'הכתוב נוקט לשון נקייה' במקורות הקדומים (ספרי פד [עמ' 80] לבמ' י 35; מכילתא לשמ' טו 7) ו'תיקון' ברשימות המאוחרות יותר. שני המונחים עשויים לשקף דעות סותרות באשר לתופעה, כלומר אם מדובר בלשון נקייה או בתיקוני נוסח (כך ליברמן*). ואולם הואיל והמונחים משמשים ברשימות ממועדים שונים, סביר יותר שההבדלים במינוח משקפים התפתחות בתפיסה (כך McCarthy*). ככל הנראה המסורת התייחסה במקור ל'לשון נקייה' (כמילים חלופיות) בלבד, שרק אחר כך נחשבה לתיקון (להתפתחות דומה ראו את הדין בתתסעיף (7) על נוהג הקרי). ← Zipor*

McCarthy* (Barnes*, 387). לפי השקפה זו רוב ה'תיקונים' אינם אלא מניפולציות פרשניות המשנות גרסאות, קיימות או דמיוניות, שנחשבו לפוגעות. בכמה מן התיקונים אין זה סביר שהנוסח המקורי אכן גרס כפי שהמסורה טוענת. ראו לדוגמה בראשית רבה מט, ז, הכלול ברשימת המסורה:

"וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה'" (בר' יח 22 נה"מ+, תה"ש). א"ר סימון: "תיקון סופרים הוא זה, שהשכינה היתה ממתנת לאברהם".

אין זה סביר שהנוסח המקורי גרס "וה' עודנו עמד לפני אברהם", כפי שנאמר בבראשית רבה ובמסורה.

במקרה אחד, התיקון מתייחס לרכיב שנחשב פוגע במשה, היינו בבמ' יב 12:

"¹¹ויאמר אהרן אל משה... ¹²... כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו" (נה"מ+)

על פי המסורה, נה"מ+ כלל תיקונים של גרסאות קודמות, 'אמנו' ו'בשרנו'.

מאפיין משותף אחר של תיקוני הסופרים היא העובדה שרובם מתקנים רק אות אחת או שתיים (כבמקרה של הקרי), בעיקר סיומת הגוף. אילו ייצגו התיקונים שינויים אמיתיים בנוסח, קשה להאמין שהתיקונים היו מוגבלים לפרטים כה קטנים.

אף שמנהג תיקון הנוסח מתוך כבוד לאל או לאלים ידוע גם מן העולם ההלניסטי,⁸⁸ ואף שתיקונים כאלה הוכנסו לנוסח המסורה (← עמ' 234 – 248), רק כמה מ'תיקוני הסופרים' מצביעים באופן משכנע על תהליך של תיקון שבוצע לא בידי הסופרים אלא בידי דורות קודמים.

(10) עיטורי סופרים

בבלי, נדרים לו ע"ב מזכיר חמש מילים שהן 'עיטור סופרים', השמטה של הסופרים, שבהן על פי המסורת השמיטו הסופרים וי"ו חיבור.⁸⁹ למשל:

בר' יח 5	נה"מ+	אחר תעברו	= ת"א, ו
בבלי, נדרים לו ע"ב		ואחר תעברו	= שומ', תה"ש, ת"י, פ

(11) סידור הטקסט

אף שרבים מן הטקסטים השיריים במקרא כתובים כטקסט רציף בכתב יד מימה"ב של נה"מ, כתבי יד אלה הציגו את ספרי אמ"ת (איוב, משלי ותהלים), כמה שירים מן התורה, את שירת דבורה ואת היצירות האל"ף-בי"תיות באיכה

⁸⁸ מדקדקי אלכסנדריה סימנו לעתים מילה או ביטוי בכתבי הומרוס כ"בלתי ראוי" (ἀπρεπές) ותיקנו אותם בהתאם לזאת. תיקונים אלה כוללים שינויים פשוטים כגון ἡ, 'אלינו', שתוקנה ל- ὑμῖν, 'אליכם'. למשל, על פי המדקדק זנודוטוס לא היה זה ראוי שהאלה אפרודיטה תישא כסא עבור הלנה ולפיכך הוא שינה במכוון את הנוסח של האיליאדה, ג, 423 – 426. ← ליברמן*

⁸⁹ למעשה ייתכן שהסופרים תיקנו את הנוסח במקומות אלה, בנבדל מגרסאות הקרי שנכתבו בשוליים (← ייבין, מסורה, 51).